

Elşən Mirişli

Gəncə şəhəri,
tarixçi

Oğuz Türklərinin İran və Anadoluya böyük dəstələr halında gəlmələri səlcukların mühacirətləri ilə başladı. Oğuz Türkləri (Səlcuklar) Aral dər-yaçası ilə Xəzər dənizi və cənubi Ural dağları arasında yaşayan Xəzər Oğuzlarına və xüsusən Qınıq qəbiləsinə rəhbərlik edən ailələrdən birinə mənsub idilər. Bunlar haqqında 922-ci ildə buradan keçib Bulğar məmləkətinə gedən İbn Fədlan tərəfindən və həmçinin 965-ci ildə yazılan "Hüdüd əl-ələmdə" məlumat verilmişdir.

Məlikşah, 16 avqust 1055-ci ildə bazar günü İstahanda doğulmuşdu. Atası Alparslan (1063-1072) Məlikşahın qabiliyyətli bir uşaq olduğunu gördüyünə görə onunla daha yaxından maraqlanmağa başlayıb. Məlikşahın vəliəhd təyin edilməsində şübhəsiz ki, atasının Qaraxanlı xanədanına mənsub bir şahzadə olması da mühüm rol oynamışdır. Elə bu səbəbdən Alparslan 1072-ci ildə Məlikşahı öz vəliəhd təyin edib. 1072-ci ildə 25 noyabrda Alparslanın ölümündən sonra Məlikşah sultan elan edildi. Hələ 17 yaşındaydı. Atasının vəziri Nizamülmülk vəzifəsində saxlanmışdı və onun təcrübəsindən istifadə edirdi.

Məlikşah sultanlığının ilk iki ilini şərq sərhədlərini qorumaq və daxili üsyanları yatırmaqla keçirdi. Kirman məliyi olan əmisi Qara Aslan Qavurt Məlikşahın sultanlığını tanımamış və üsyan etmişdi. Nizamülmülkün tövsiyələrinə əməl edən Məlikşah onun köməyi ilə lazımı tədbirlər gördü, Həmədan yaxınlığında Qavurtun ordusunu dağıtdı və özünü edam etdirdi. Kirman bölgəsində Qavurtun hökm sümüyə davam edən oğlanlarına toxunulmadı.

Bundan sonra Məlikşah Qərbi Qaraxanlı ordusunun üzərinə yürüş etdi. Çünki Qaraxanlıların hökmdarı və Səmərqənd xanı olan Şəmsülmülk Nəsr Timiz və Bəlx şəhərlərini zəbt etmişdi. Bu şəhərlər geri alındı. Əfv diləyən Şəmsülmülk Nəsr öz vəzifəsində saxlandı.

Məlikşah əmisi Qavurt və Qaraxanlı hökmdarı ilə savaşa qəzənlilər vəziyyətindən yararlanmaq istədilər. Məlikşah hücum etdi. Qəzneli ordusunu məğlub etdi. Qəzneli sultanı İbrahim sülh bağlamağa məcbur oldu. Bundan başqa iki xanədan evlənmə yoluyla qohum oldular və dövlətin şərq sərhədlərində təhlükəsizlik təmin edilmiş oldu.

Üsyanlar yatırıldıqdan və sərhədlər möhkəmləndirildikdən sonra Məlikşah imperatorluq mərkəzini İstahana köçürdü. Qərbdəki əmirlər Malazgirt səfərindən sonra Alp Arslanın verdiyi əmri yerinə yetirdilər. Kutalmışın oğulları Süleymanşah, Mənsur, Alp İliq, Dolat tabeliklərindəki qüvvələrlə, türkmən başçılar Artuk bəy ilə Tutak bəy yəna öz türkmən qüvvələri ilə Anadolu içlərinə doğru yerləşə-yerləşə irəliləyirdilər.

Artuk bəy türkmən bəylərinin məşhur qəhrəmanlarından biri idi. Məlikşah ona Anadolunun fəthindən əl çəkib Şərqi Ərəbistandakı əl-Ahsada və Bəhreyn adalarında yerləşən Kəmətləri itaət altına almağı əmr etdi. Artuk bəy bu əmri yerinə yetirdi və bir il ərzində 1086-1087-ci illərdə Kəmətlərin məmləkətini tamamilə ələ keçirdi.

Başqa əmirlər Anadolu içlərində fəthlərinə davam etdilər. Bizanslıların türklərin qarşısını almaq üçün təşkil etdikləri "Ölməzlər" (immortels) adlı

hissələr də türklərin qarşısında məğlub olaraq dağılmaqdan başqa heç bir şey edə bilmədilər.

Anadoluda irəliləyən əmirlərdən ən məşhuru və güclüsü Kutalmışoğlu Süleymanşah idi. O, ordusunu Mərmərə və Egey dənizinə çatdırmışdı. Üsküdü qəder gəlmişdi. Artıq avropalılar Anadoludan "Türkiyə" deyər söz açırdılar.

Həqiqətən də artıq Türkiyə dövləti, yəni "Anadolu Səlcuqlu türk dövləti" qurulmuşdu. Böyük xaqan Məlikşah Süleymanşaha "Anadolu hökmdarlığı mənşurunu", yəni "Anadolu sultanı" adını vermişdi. Təbii ki, bu sultanlıq Məlikşaha tabe idi və

Antakyanı da fəth etdi. Süleymanşah bundan sonra Antakiyadan asılı olan Ayıntap (Kaziantep), İsgəndərün, Süveydiyə, Maraş, Göksun, Əlbistan kimi şəhər və qəsəbələrini bir-bir işğal etdi. Bu uğurlarını Böyük Xaqan Sultan Məlikşaha müjdə etdi və Məlikşah ilə birlikdə bütün İslam aləminin qızğın xeyir-duasını aldı.

İndi Anadolu Səlcuklu dövlətinin sərhədləri Anadolunun üç tərəfini əhatə edən dənizlərə çatmış olurdu. Bizans imperatorluğunun şərq ilə əlaqəsi kəsilmişdi.

Suriya məliki olan Məlikşahın qardaşı Tutuş ilə Hələb bəyi Müsküm Süleymanşahın cənub-şərqi Anadoluya enməsinə yaxşı qarşılamadılar. Çünki bunlar Süleymanşahın zəfərlərini qısqançlıqla qarşıladı. Buna

Böyük Səlcuk İmperatorluğunun 3-cü Sultanı I Məlikşah

Anadolu Səlcuklu dövləti müstəqil sayılmırdı.

Süleymanşah Konyanı Anadolu Səlcuklu dövlətinin paytaxtı etdi. Daha sonra İzniki alaraq hökumət mərkəzini oraya köçürdü.

İstanbul və Çanakkala boğazlarını Asiya sahillərini, Mərmərənin güney sahillərini nəzarət altına alan Süleymanşah Çaka bəyi (Çakabey də deyilir) İzmirə göndərdi. Çaka bəy İzmir körfezində bir donanma qurdu və türk dəniz qüvvələrinin qurucusu, ilk dəniz admiralı oldu. Onun qurduğu donanma ilə Foça, Urla kimi sahil şə-

gərə birləşərək Süleymanşahla müharibə etdilər. Bəzi türkmən bəyləri Tutuşun tərəfini saxladılar. Buna görə Süleymanşahın sayca az olan əsgərləri basıldı. O günə kimi məğlubiyət üzü görməyən Süleymanşah təslim olmağı qəbul edə bilməzdi. Taleyin müəyyən etdiyi yolla gedəcəyini söylədisə də gördüyü xayanətə dözməyib intihar etdi. Son sözü "Mən türklüyümə və şənimə yaraşan bir iş tutdum" oldu (1086).

Süleymanşahın cəsədi Tutuş tərəfindən axtarılıb tapıldı və şəxsiyyəti müəyyənləşdirildi. Məlikşah hadi-

olan atası Alparslanın məzarına tökmək üçün Aralıq dənizindən qum götürüb geri qayıtdı. Anadolu Səlcuklu dövlətinin idarəsini Davud bəyə tapşırıb Süleymanşahın kiçik oğlu Qılınc Arslanı imperatorluğun paytaxtına aparmaq üçün yanına aldı.

Abbasi Xəlifəsi 1087-ci ildə Bağdadda gələn Məlikşaha müxtəlif hədiyyələr verərək onu şərqin və qərbin sultanı (Dünya sultanı) elan etdi. Məlikşah Bağdadda ikən qızı Məhmək Sultan ilə Xəlifə əl-Müqtədinin evlənmələrini qərarlaşdırdı. Məhmək Sultanın cehizi 130 dəvə və 74

Alparslanın məzarına səpmək üçün bir ovuc dəniz qumu götürüb ayrıldı.

Səmərqənd xalqı Qaraxanlı hökmdarı Əhməd xanın hakimiyyətidən şikayətçi idi və şikayətlərini Sultan Məlikşaha çatdırmışdılar. Buna görə Məlikşah 1087-ci ilin mayında Məvəraünnəhr səfərinə çıxdı. Yolu üzərindəki bütün qalaları alaraq Buxaraya çatdı. Buxaralıları da zəbt etdikdən sonra Səmərqəndi mühasirə etdi və Əhməd xanı əsir aldı. Beləliklə, Qaraxanlıların qərb qolu Səlcuk imperatorluğuna tabe etdirilmiş oldu.

Asiyanın içərilərinə doğru irəliləməyə davam edən Məlikşah Özkəndə gəldiyi zaman Kaşğar hökmdarı Harun Buğra xan hüzuruna gəldi və tabe olacağını bildirdi. Bu Qaraxanlıların şərq qolunun da hakimiyyət altına alınması demək idi. İndi imperatorluğun şərq sərhədləri Çin səddinə, qərb sərhədləri isə Boğaz içinə qədər uzandı.

Bir neçə il sonra Yəmən və Ədən bölgələri də imperatorluğa bağlanmış, Məkkə və Mədinədə türk hakimiyyəti möhkəmləndirilmişdi. Buralarda xütbələr artıq xəlifə və Səlcuk Sultanı adına oxunurdu.

Məlikşah Qızıl Sarıqı Alamut qalasını almağa göndərdi. Qala mühasirə edildi. Bu zaman Sultan Məlikşahın ölüm xəbəri məlum oldu və Həsən Sabbah şiddətli basqından qurtuldu.

Böyük vəzir Nizamülmülk də Həsən Sabahın adamları xəncərlə öldürmüşdü. Məlikşah Səlcukların ən böyük sultanı idi. 20 noyabr 1092-ci ildə 38 yaşında ikən zəhərlənərək öldü. Məlikşahın zamanında Səlcuk İmperatorluğu ən parlaq dövrünə çatdı. Dövlətin hüduqları Tanrı dağlarından Mərmərə, Qara dəniz və Aralıq dənizi sahillərinə, Qafqaz dağlarından Misir və Yəməne, Hind okeanına qədər uzandı. Bu dövr islam maarifinin canlanmağa başladığı bir dövr idi. Bağdadda Alparslanın əmiri və vəziri Xacə Nizam əl-Mülkün nəzarəti ilə qurulan Nizamülmülk mədrəsəsi böyük bir universitet oldu. Sonra Məlikşahın adına təqvim Cəlalî təsis edildi.

Məlikşah Zamanında Ordu

Səlcuklu ordusu Məlikşahın zamanında orta çağın ən qüvvətli ordusu olub, türk İslam dövlətlərinə ömək olmuşdu. Məlikşah 46 min süvari əsgərdən ibarət daimi ordusu var idi. Bu daimi süvari ordudan başqa qulamane-saray da deyilib, adları davan dəftərində qeyd olunan, saray mühafizə ordusu da seçmə əsgərdən təşkil olunmuşdu. İldə dörd dəfə maaş (aylıq) verilirdi.

Ayrıca imperatorluğun hər tərəfinə dağılmış və iqtalardan maaşını təmin edən sipahilər var idi. Bir də lazım olanda xalqdan ücrətli əsgər (həşar) da toplanırdı. Dövlətin xarici sərhədlərini də tümənlərdən təşkil olunmuş əsgərlər qoruyurdu.

Böyük vəzir Nizamülmülk də Həsən Sabahın adamları xəncərlə öldürmüşdü. Məlikşah Səlcukların ən böyük sultanı idi. 20 noyabr 1092-ci ildə 38 yaşında ikən zəhərlənərək öldü. Məlikşahın zamanında Səlcuk İmperatorluğu ən parlaq dövrünə çatdı. Dövlətin hüduqları Tanrı dağlarından Mərmərə, Qara dəniz və Aralıq dənizi sahillərinə, Qafqaz dağlarından Misir və Yəməne, Hind okeanına qədər uzandı. Bu dövr islam maarifinin canlanmağa başladığı bir dövr idi. Bağdadda Alparslanın əmiri və vəziri Xacə Nizam əl-Mülkün nəzarəti ilə qurulan Nizamülmülk mədrəsəsi böyük bir universitet oldu. Sonra Məlikşahın adına təqvim Cəlalî təsis edildi

hərəri və Sakız, Sisam, Midilli adalarını zəbt edildi.

Süleymanşahın hədəfi İstanbul idi. Anadolu Səlcuklu dövlətinin paytaxtını İstanbula köçürəcəkdirdi. 1080-ci ildə bir bahar günündə 500 atlı ilə Üsküdüdanın kiçik təpələrindən birinin üzərində duran Süleymanşah Boğazın qarşı sahillərini və İstanbulu heyranlıqla seyr etmişdi. Sonra uzun şəhadət barmağı ilə süvarilərinə İstanbulu göstərərək belə demişdi: "Bu gözəl ölkə nədən bizim olmasın? Nədən döyüş meydanlarında zəfərdən-zəfərə qoşduğumuz bayraqlarımız bu möhtəşəm qala divarları üzərində dalğalanmasın? Nədən Peyğənbərimizin şəninə layiq sərdar mən, bu şənə layiq əsgərlər siz olmayasınız?"

Süleymanşahın ömrü buna yetməyəcək, İstanbulun fəthi ancaq 373 il sonra, 1453-cü ildə fəth Sultan II Mehmed xana nəsis olacaqdı.

Süleymanşah qərbdə Egey və Mərmərə sahillərinə çatmağa kifayət etmədi. Cənub-şərqi bölgəsini və

sədən xəbər tutduqda bərk qəzəbləndi. Qardaşı Tutuşun cəzaini vermək üçün hərəkətə gəldi. Məlikşahın ordusu ilə Suriyaya gəlməkdə olduğunu öyrənən Tutuş "Gölgəsinə sığın-duğum ulu qardaşımın şərf və qüdrətini alçalmaq istəməm, onunla savaşı udsam belə, əvvəl öz alçaqlığıma göstərmiş olaram. Süleymanşahın ölümünə bais olmaqla bir xəta işlədim" deyər cənuba, Şama çəkildi. Tutuşun bu hərəkəti Məlikşahı müharibə fikrindən çəkəndirdi.

Məlikşah Yağlıbasan bəyi Antakya əmiri təyin etdikdən sonra ordusu ilə Ağdənizə doğru irəlilədi. Dövlətinin sərhədlərini buralara çatdırdı. Anadolunu ələ keçirdiyi üçün Tanrıya şükr edərək namaz qıldı. Böyük Səlcukların 1085-ci ildə Diyarbakırı ələ keçirmələri nəticəsində Mərvanilər dövləti süqut etdi. Bir il sonra isə Suriya səfərinə çıxan Məlikşah Urfa, Mənbic və Hələb qalalarından sonra Antalyada Aralıq dənizinə qədər gəldi.

Məlikşah bundan sonra türk tarixinin ən böyük sərkərdələrindən biri

qatırla daşındı. Məlikşahın arvadı Tərken Xatun (Türkan Xatun) bu izdivaca əl-Müqtədinin başqa arvadı olmaması şərti ilə razılıq vermişdi. Şahzadə Məhmək Sultan Bağdadda anası Türkan Xatun getmişdi.

Qafqaza hərəkət Sultan Alparslan zamanında başlanmışdı və Gəncəyə vali təyin edilən adlı-sanlı başçılardan Sav Təkin tərəfindən davam etdirilirdi. Türkmənlər Aran bölgəsində yerləşmişdilər. Gürcüstan kralı II Georgi baş qaldırmış, köhnə Ani kralı Qaqig də yenidən kral olmaq üçün cəhd göstərirdi. Buna görə Sultan Məlikşah Araz boyu ilə Gürcüstana gəldi və Sav Təkinin vəziyyəti yaxşılaşdı. Daha sonra 1086-cı ildə yenidən Qafqaza gələn Məlikşah bu dəfə bütün müqavimətləri qıraraq və əzərək Qara dənizin güney sahillərini ələ keçirdi. Qara dəniz sahilinə vardığı zaman Aralıq dənizi sahilində etdiyi kimi, qılıncını dənizdə üç dəfə islatdıqdan sonra buralara türklərin əbədi sahib olacaqlarını bildirmək üçün dalğaların qoynuna atdı və oradan atası